

עדים זוממין – קנס או ממון?

(מכות דף ב:)

כללים בשיעור:

- יש משמעות לדרך הלימוד [גזירת הכתוב]
- הקשבה ללשון חז"ל
- שאלה שאין עליה תשובה

בשיעור זה נעסוק במחלוקת אם תשלום עדים זוממין נחשב כקנס או כממון. ננסה להבין את עומק דעת חכמים הקשה – שעדים זוממין ממונא, אל מול ראיות האמוראים לדברי ר' עקיבא הסובר שעדים זוממין קנסא.

הצגת הסוגיה

עדים שרצו לחייב אדם תשלום ממונל¹ והוזמו, מתחייבים משום "כאשר זמס" לשלם לו אותו סכום שרצו להפסידו. הגמרא דנה בשאלה מהו גדר התשלום של עדים זוממין, האם הוא מוגדר כ"קנס" או כ"ממון".

כך אומרת הגמרא במכות²:

תנו רבנן, ד' דברים נאמרו בעדים זוממין: אין נעשין בן גרושה ובן חלוצה, ואין גולין לערי מקלט, ואין משלמין את הכופר, ואין נמכרין בעבד עברי; משום ר' אמרו: אף אין משלמין ע"פ עצמן.

הברייתא מונה ארבעה דינים בעדים זוממין, ומוסיפה בשם ר' עקיבא דין חמישי – ש"אין משלמין על פי עצמן".

---

¹ והוא הדין בחיוב מלקות ומיתה
² מכות דף ב:

אם העדים זוממין הודו מעצמן ששיקרו בעדותם, לא מקיימים בהם כאשר זמם, ואינם חייבים לשלם לנאשם את הממון שזממו להפסידו.

בהמשך דבריה, מבררת הגמרא את טעמו של ר' עקיבא:

מאי טעמא דר' ע? קסבר: קנסא הוא, וקנס אין משלם ע"פ עצמו.
אמר רבה: תדע, שהרי לא עשו מעשה, [ונהרגים] ומשלמין. **אמר רב נחמן:** תדע, שהרי ממון ביד בעלים ומשלמים. מאי ניהו? דלא עשו מעשה, היינו דרבה! אימא: וכן אמר רב נחמן.

ר' עקיבא סובר שתשלום עדים זוממין משום "כאשר זמם" הוא בגדר קנס, על כן אינם משלמים כשהודו מעצמם, על פי הכלל ש"מודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור"³.

הגמרא מביאה הוכחות לדבריו. "אמר רבה – תדע שהרי לא עשו מעשה ומשלמין". ורב נחמן אמר – "תדע שהרי ממון ביד בעלים ומשלמים". למסקנה היא מחברת את שתי ההוכחות – "אימא וכן אמר רב נחמן"⁴. ונחזור לראיות אלו בהמשך בעזרת ה'. מכל מקום, נסכם בינתיים ונאמר שיש מחלוקת תנאים בין חכמים לר' עקיבא אם עדים זוממין קנס או ממון⁵. לחכמים זהו ממון, ולרבי עקיבא – קנס⁶.

ויש להתבונן בצדדי המחלוקת, ובמיוחד לשיטת חכמים, שלכאורה רבה ורב נחמן מוכיחים הפוך משיטתם, ודבריהם עומדים אל מול "שאלה שאין עליה תשובה"⁷.

הגדרת "קנס" ו"ממון"

המשנה בבבא קמא מנתה ארבעה אבות נזיקין. בגמרא מובאות ברייתות של ר' אושעיא ור' חייא שמונים שלשה עשר, ועשרים וארבעה אבות נזיקין. אומרת הגמרא שם⁸:

תני רב אושעיא, שלשה עשר אבות נזיקין: שומר חנם, והשואל, נושא שכר, והשוכר, נזק, צער, וריפוי, שבת, ובושת, וארבעה דמתני' הא תליסר...

³ עיין ב"ק דף סד: וכאן ברש"י ד"ה "וקנס אינו משלם ע"פ עצמו" מביא את הלימוד שם – "דכתיב גבי כפל אשר ירשיעון אלהים פרט למרשיע את עצמו".

⁴ ויש מקום להתבונן גם בהבדל בין שתי האמירות. ועל פי הכלל של "הקשבה ללשון חז"ל".

⁵ נפקא מינות שונות לשאלה זו, הנפקא מינה הישירה היא במקרה שהעדים הודו בשקרם לפני שבאו עדים אחרים, (וכשאר הפסד ממוני לנידון, שטרם שילם, או שהוחזר לו כספו ע"י התובע). אם זהו ממון, יצטרכו העדים לשלם, ואם קנס, יהיו פטורים.

נפקא מינא נוספת היא בשאלה אם ניתן לתת עונש "כאשר זמם" בזמן הזה שאין סמוכין, או בחז"ל. ועוד נפק"מ ואכמ"ל.

⁶ שמשמע בברייתא שר"ע היא דעת יחיד, ושת"ק בברייתא לא יסכים לדבריו ש"אין משלמין על פי עצמן", ויסבור שתשלום עדים זוממין ממונא הוא.

⁷ ועיין בכלל זה ב"מיטב הארץ".

⁸ בבא קמא דף ד:

תני ר' חייא, עשרים וארבעה אבות נזיקין: תשלומי כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה, וגנב, וגזלן, ועדים זוממין, והאונס, והמפתה, ומוציא שם רע, והמטמא, והמדמע, והמנסך, והני תליסר הא עשרים וארבעה. ורבי אושעיא מאי טעמא לא תני הני? בממונא קמיירי, בקנסא לא קמיירי. גנב וגזלן דממונא הוא, ליתני! הא קתני ליה שומר חנם והשואל. ורבי חייא נמי הא תנא ליה שומר חנם והשואל! תני ממונא דאתא לידיה בהיתירא, וקתני ממונא דאתא לידיה באיסורא. **עדים זוממין דממונא הוא, ליתני! סבר לה כר"ע, דאמר: אין משלמין על פי עצמן...**

בביאור ההבדל בין מניין אבות הנזיקין של ר' אושעיא למניין אבות הנזיקין של ר' חייא אומרת הגמרא, שר' אושעיא "בממונא קמיירי בקנסא לא קמיירי". אחת קושיות העולות מחילוק זה היא לגבי עדים זוממין. מדוע רב אושעיא לא מנה עדים זוממין, והרי "עדים זוממין ממונא הוא"! עונה הגמרא שהוא סובר כר' עקיבא, שעדים זוממין קנסא הוא.

ומגדיר שם רש"י את ההבדל בין קנסא לממונא⁹:

דכל המשלם יותר ע"מ שהזיק כגון כפל ותשלומי ארבעה וחמשה קרי קנס כדלקמן בהך פירקין (ד' טו) וכגון כל דבר קצוב האמור בתורה כגון חמשים של אונס ומפתה ומאה של מוציא שם רע כולהו הוי קנסא אבל מידי אחרינא ממונא

שתי הגדרות כאן בדברי רש"י לקנס:

- א. המשלם יותר ממה שהזיק [דוגמת כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה וכו'].
- ב. כל דבר קצוב האמור בתורה [כחמשים של אונס ומפתה וכו'].

ויש לשאול האם ישנה הגדרה אחת לקנס או שאלו שתי הגדרות נפרדות? וגם אם יש הגדרה אחת, האם בכל זאת יש בה שתי בחינות, לפי שני הכללים שכותב כאן רש"י?

נראה באופן פשוט לומר, שתשלומים המוגדרים כ"ממון" אלו תשלומים שתפקידם להשלים חוסר שנוצר במציאות, כמעין פיצוי. לעומתם, דברים המוגדרים כ"קנס", אלו דברים שאינם באים להשלים חיסרון, אלא כעונש או כעניין חינוכי וכד'. שני הכללים שהגדיר רש"י מתאימים להגדרה זו, שאם משלם יותר ממה שהזיק, סימן שהתשלום אינו בא כלפי החיסרון שהוא יצר במציאות, וכן כאשר התשלום קצוב, מוכח שאינו בוחן את המציאות שבפועל, שאז התשלום אמור להשתנות ממקרה אחד לשני, לפי ערך העבד וכד'.

⁹ שם דף ה. ד"ה "עדים זוממין דממונא הוא".

שתי בחינות בהבדל בין קנס לממון – מצד המעשה ומצד התוצאה

ונראה בכל זאת לשים לב להבדל בין שתי ההגדרות ברש"י.
נראה שהאחת מתייחסת למעשה הנזק, והשנייה לתוצאה שלו.

האחת מחדדת יותר את ההבנה שיש כאן קנס, והשנייה – על דרך השלילה – מחדדת יותר את ההבנה שאין מדובר כאן בממון.

כאשר התשלום הוא יותר ממה שהאדם הזיק, מתברר שאנחנו מביטים על הצד של העונש שבקנס.

כאשר התשלום הוא קצוב, מתברר שאנחנו לא מביטים על התוצאה כפיצוי הבעלים. ממילא אין זה ממון אלא קנס.

נראה, בהקשבה ללשון האמוראים, שבוזה יתבאר גם ההבדל בין דברי רבה לדברי רב נחמן.

הקשבה
ללשון
חז"ל

רבה השתמש בלשון – "תדע, שהרי לא עשו מעשה ונהרגים ומשלמין..." – ורב נחמן – "שהרי ממון ביד בעלים". ונראה שהדברים מכוונים לשתי הבחינות הנ"ל.

רבה מדגיש את מעשה העדים. התשלום כאן לא על פי מה שעשו, שהרי לא ענשו על פיהם. ומוכח שמה שנטיל על העדים יהיה קנס, כעונש וכד'.

רב נחמן מדגיש את התוצאה. שהממון ביד הבעלים, ואין כל צורך לפצות אותו. על כן אין זה ממון אלא קנס.

אמנם, אין ביניהם נפקא מינה הלכתית, והגמרא מחברת אותם – "אימא: וכן אמר רב נחמן", אך בכל זאת הדברים מובאים כ-2 מימרות ובשתי לשונות שונות, לומר לנו שיש כאן, אמנם, אותו מטבע – אך עם שני צדדים.

אלא שכאן עולה קושי בהבנת הדברים.

רש"י כתב את הדברים בבבא קמא בביאור דברי הגמרא – ש"עדים זוממים ממונא הוא!"

ורצה לומר, שבעדים זוממין התשלום הוא לא יותר ממה שעשו, אלא בדיוק "כאשר זמס", וכן אין הם תשלום קצוב, אלא נבחן בכל מציאות על פי המקרה בפועל.

ומתבאר כאן שלמאן דאמר שעדים זוממים ממונא, אנו רואים את תשלום "כאשר זמס" כ"מה שהזיק", ולא "יותר ממה שהזיק". ואילו למאן דאמר קנסא – רואה את "כאשר זמס" יותר ממה שהזיק.

ולכאורה מובנת יותר הסברא של מאן דאמר קנסא, וכן בגמרא במכות הנ"ל אמרו האמוראים את הדברים כראיה חותכת לדברי ר' עקיבא, בלשון "תדע".

כיצד ניתן להבין את הסברא שעדים זוממים ממונא? לכאורה זו דוגמה מובהקת לתשלום יותר ממה שהזיק?! שהרי גם כאשר הבעלים לא שילם ממון העדים יצטרכו לשלם משום "כאשר זמם"!!

וכן כותב הריטב"א בסוגייתנו במכות:

תדע שהרי לא עשו מעשה ונהרגין. פירוש לאו משום דליכא בעדותן אלא דיבור בעלמא קאמר ונהרגין מדינא ולא משום קנסא, אלא הכי בעי למימר שלא עשו מעשה שיזיק לזה שהרי הוזמו ונתבטלה עדותן ואעפ"כ נהרגין וכדכתיב ועשיתם לו כאשר זמם לעשות ולא כאשר עשה, והיינו נמי דרב נחמן כדמפרש ואזיל תדע שהרי בעדות שבממון ממון ביד בעליו שלא שילם על פיהם כלום לפי שהוזמו קודם ששילם, ואע"פ דכי שילם נמי איכא הזמה ומשלמין, כיון דכי לא שילם נמי משלמין קנסא הוא:

הקושי גדל כאשר אנו רואים של"סתמא דגמרא" בסוגיה בבבא קמא פשוט שהלכה כחכמים, שעדים זוממין ממונא, עד כדי שהיא מקשה על רב אושעיא. רק לאחר מכן מתרצת הגמרא שהוא סובר בזה כר' עקיבא. ונשוב לדברים אלו בהמשך בע"ה.

פסיקת ההלכה

כיצד נפסק להלכה - כר' עקיבא או כחכמים? נחלקו בזה הפוסקים.

הפוסקים כר' עקיבא

הרי"ף כותב בסוגיה¹⁰:

ת"ר ארבעה דברים נאמרו בעדים זוממין אין נעשין בן גרושה בן חלוצה ואין גולין לערי מקלט ואין משלמין את הכופר ואין נמכרין בעבד עברי משום רבי עקיבא אמרו אף אין משלמין (את הכופר) על פי עצמן מאי טעמא דרבי עקיבא סבר קנס הוא וקנס אינו משלם על פי עצמו:

מכך שהרי"ף מביא את דברי ר' עקיבא ללא הסתייגות, משמע שפוסק כמוהו. וכן מופיע בדברי הרא"ש¹¹.

¹⁰ דף א. בדפיו
¹¹ ע"ש.

ומפורש בדברי הרמב"ם¹²:

חיוב העדים זוממים לשלם במקום שחייבין לשלם קנס הוא ולפיכך אין משלמין על פי עצמן...

ובשו"ת הרשב"א מופיע¹³:

...תשובה: איברא, הלכתא כרבי עקיבא דאמר: קנסא הוא. מדפרשי רבא ורב נחמן טעמיה. ולא טעמיה בלחוד הוא דקא מפרשי, אלא משמע דמפסק פסקי נמי כותיה. מדאמרינן: תדע: שהרי לא עשו מעשה, ונהרגין. תדע: שהרי ממון אצל בעליו, ומשלמין. אלמא: מדקאמרי: תדע, שהרי; משמע דדבר ברור הוא אצלם. וטעמא דמסתבר הוא...

הרשב"א מבאר את הפסיקה כר' עקיבא מכך שהאמוראים ביארו את טעמו בלשון "תדע, שהרי...". "משמע דדבר ברור הוא אצלם". ומוסיף הרשב"א – "וטעמא דמסתבר הוא".

כך פסק גם הטור¹⁴:

ומה שמתחייבין הניזמין אינו אלא קנס לפיכך אין משלמין על פי עצמן שאם אמרו העדנו בב"ד פלוני והוזמנו אינן חייבין אבל אם אמרו הוזמנו בב"ד פלוני ונתחייבנו ליתן לו כך וכך הרי אלו משלמין שזה ממון גמור הוא כיון שכבר נתחייבו בו בב"ד: אבל אם אמרו עדים שקר העדנו כתב ר"ח לא מיבעיא שאין משלמין ע"פ עצמן אלא אפי' העדות שהעידו נכונה חשבינן ליה ומתקיימת שכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד:

ומבאר הבית יוסף שם בטעם הפסיקה:

ומה שמתחייבים הניזמין אינו אלא קנס וכו'. גם זה שם באותה ברייתא שכתבתי בסמוך משום רבי עקיבא אמרו אף אין משלמין על פי עצמן מאי טעמא דרבי עקיבא קנסא הוא וקנסא אין משלם על פי עצמו. אמר רב יהודה אמר רב (שם ג.) עד זומם משלם לפי חלקו ופירשה רבא באומר עדות שקר העדתי ואקשינן עליה כל כמיניה כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד ופירש רש"י כל כמיניה וכי יכול הוא לחזור בו ויפטר הנדון מלשלם אלא באומר העדנו והוזמנו בבית דין של פלוני כמאן דלא כרבי עקיבא דאי כרבי עקיבא הא אמר אף אינו משלם על פי עצמו אלא באומר העדנו והוזמנו בבית דין של פלוני וחוייבנו ממון ס"ד אמינא כיון דלחבריה לא מצי מחייב ליה איהו נמי לא ליחייב קא משמע לן ופירש רש"י כיון דלחבריה לא מצי מחייב ליה

¹² רמב"ם יד החזקה - הלכות עדות פרק יח הלכה ח. וכן בדברי המאירי בסוגיה: "עדים זוממין אין משלמין על פי עצמן מפני שהוא קנס"

¹³ שו"ת הרשב"א חלק ב סימן רפח

¹⁴ טור חושן משפט הלכות עדות סימן לח

**שאינו נאמן על חבירו. ומדמתמהי כמאן דלא כרבי עקיבא אלמא
הלכתא כרבי עקיבא ועוד דהתם יהבי אמוראי טעמא למלתיה אלמא
הכי סבירא להו...**

מלבד הטעם שראינו לעיל בדברי הרשב"א בתשובה – מצד שהאמוראים נותנים טעם לדברי ר' עקיבא ומשמע שסוברים כמותו, מביא הבית יוסף ראייה נוספת לפסיקה כר' עקיבא.

בדף ג. הגמרא מביאה את דברי רב יהודה אמר רב – "עד זומם משלם לפי חלקו", ומנסה להבין במה מדובר. בתוך דבריה, באחת ההעמדות, מקשה הגמרא – "כמאן? דלא כר' עקיבא? דאי כר' עקיבא הא אמר אף אינו משלם על פי עצמו?!", ומכח קושיה זו הגמרא מסיקה להבין את דברי רב יהודה אמר רב באופן שונה ע"ש. אומר הבית יוסף, מכך שהגמרא תמיהה – 'האם יתכן שרב יהודה בשם רב אמר את דבריו שלא כר' עקיבא?!', עולה שהיא מבינה שפשוט שהלכה כר' עקיבא, שאם היתה הלכה כחכמים, מדוע יש לתמוה שכך יאמר רב יהודה בשם רב?

עוד ראיות מביא הרדב"ז בדבריו על הרמב"ם הנ"ל¹⁵.

**חיוב העדים זוממין וכו'. הא אמרינן לעיל דעדים זוממין חדוש הוא
מגזירת הכתוב וא"כ הוי קנס וקי"ל מודה בקנס פטור והתם פ' כיצד
העדים פריך על מה הצד והרי מוציא ש"ר ועדים זוממין מה להצד
השוה שבהן שכן קנס:**

ראיה ראשונה מביא מכך שעדים זוממין חדוש הוא מגזירת הכתוב, אם כן זהו קנס ולא ממון, שהרי ממון זהו חיוב מכח המציאות עצמה, ויכול להלמד מסברא, ואינו צריך חידוש!

וראיה נוספת, מכך שהגמרא באה לפרוך על לימוד הצד השווה ממוציא שם רע ועדים זוממין לעניין מלקות בלאו שאין בו מעשה – "מה להצד השווה שבהן שכן קנס", מוכח שסתמא דגמרא שם מבינה שהלכה כר' עקיבא דקנסא הוא.

מנגד, עומדים הפוסקים כחכמים.

¹⁵ רדב"ז הלכות עדות פרק יח הלכה ח

הפוסקים כחכמים

המאירי, שפסק בעצמו כר' עקיבא¹⁶, מביא בדבריו שיטת פוסקים כחכמים: **...וחכמי הדורות שלפנינו פסקו כחכמים לומר שמשלמין על פי עצמן...**

כך משמע שפוסק הרמ"א בשולחן ערוך¹⁷:
 דיני דגרמי, וכן דין המוסר לאנסין, דנין אותו דיינים שאינם סמוכים
 בא"י: הגה - **עדים שהעידו עדות שקר והוזמו, והוציאו ממון על פיהם
 ואי אפשר למיהדר, דנין אותם ומחייבין אותם לשלם (מרדכי ריש פרק
 החובל). ועיין לקמן סימן כ"ט סעיף ב':**

ושם בביאור הגר"א¹⁸:
**...עדים כו'. דלא כר"ע... וכן מוכיחין כמה סוגיות אבל הרשב"א בתה"א סי'
 רפ"ח פ' כר"ע דרבה ור"ן מפרשי טעמיה במכות שם וקאמ' תדע מ' דדבר
 ברור הוא ע"ש...**

לאחר שהגר"א מוכיח בהערה קצרה שפסיקת הרמ"א היא כחכמים ולא כר' עקיבא¹⁹,
 כותב שמוכח מכמה סוגיות לפסוק כחכמים.

הגר"א לא מבאר לאלו סוגיות מתכוון, והרב זצ"ל בבאר אליהו שם מבאר את דבריו:
 ועדים זוממין ממונא הוי ולא קנסא. **חדא** מדפליגא סתם מתניתא
 עליה ומסתמא הם הרבים, והלכה כר' עקיבא מחבריו ולא מחבריו.
ועוד מדקאמרה סתמא דגמרא בב"ק בסוגיא דאבות עדים זוממין
 דממונא הוא ליתני, ש"מ שפשוט היה הדבר שלדינא כרבים קי"ל
 דעדים זוממין ממונא הוא, אלא שמפני הדחק שם מתרץ על רב
 אושעיא דס"ל כר' עקיבא, דאמר אין משלמין ע"פ עצמן. **וכן** בסוגיה
 דמכות דף ד', אטעמיה דר' מאיר דס"ל במתניתין שעדים זוממין לוקין
 ומשלמין, דגמר ממוציא שם רע, פריך מה למוציא שם רע שהוא קנס,
 עד שהוצרך לומר דס"ל כר"ע דאמר עדים זוממין קנסא הוי, **משמע**
שהדעה המוסכמת והפשוטה שעדים זוממין ממונא הוי, ומשלמין על
פי עצמן, וממילא כשאי אפשר לאהדורי בשנעשה מעשה הרי הם בכלל
דינא דגרמי ודנין בזמן הזה...

הראיות שמביא הרב:

- א. ת"ק בברייתא שבה מובאים דברי ר' עקיבא סובר שעדים זוממין ממונא,
 ומסתמא זו דעת הרבים, והלכה כר' עקיבא מחבריו ולא מחבריו.
- ב. סתמא דגמרא בב"ק שראינו לעיל בענין אבות הנזיקין, הקשתה על רב
 אושעיא – "עדים זוממין דממונא הוא ליתני?" ותרצה מפני הדחק שרב
 אושעיא סובר כר' עקיבא.

¹⁶ מובא לעיל בהערה

¹⁷ שו"ע חושן משפט - סימן א סעיף ד

¹⁸ ס"ק כא

¹⁹ ועיין שם בראיה שמביא על פי הסוגיה בדף ג. ולא נאריך בה כעת.

ג. בסוגיה בדף ד' דנה הגמרא בדברי ר' מאיר שאמר במשנה שעדים זוממין לוקין ומשלמין, ומשום שלמד ממוציא שם רע. הקשתה על כך הגמרא – "מה למוציא שם רע שהוא קנס!" עד שהוצרכה לומר שר' מאיר סבר שגם עדים זוממין הם קנס, וכר"ע. ומוכח שסתמא דגמרא הבינה שעדים זוממין ממונא הוא, ומכח הבנה זו הקשתה על הלימוד של ר' מאיר.

וכן בדברי התוספות שם²⁰:

סבר לה כר"ע דאמר עדים זוממין קנסא הוא" – פי' ולהכי יליף ליה ממוציא שם רע ורבנן סברי ממונא הוא ולהכי לא ילפינן ליה ממוציא שם רע...

אומרים התוספות, שמחלוקת חכמים ר' מאיר במשנה, תלויה במחלוקת חכמים ור"ע בברייתא הנ"ל, שלר' מאיר כאן סובר כר"ע שעדים זוממין קנסא, וחכמים כאן סוברים כת"ק בברייתא שעדים זוממין ממונא.

כיצד ניתן להבין את דעת חכמים – ש"עדים זוממין ממונא?"

וכאן נחזור לקושייתנו דלעיל. ראינו גמרות שסוברות כך, וגמרות שסוברות כך. הסוגיה היחידה שבה הובא טעם לאחד הצדדים, היא הסוגיה בה פתחנו, כאשר רבה ורב נחמן מביאים ראיות לטעמו של ר' עקיבא, ובלשון "תדע, שהרי" – ואמר הרשב"א בתשובה הנ"ל – "משמע דדבר ברור הוא אצלם. וטעמא דמסתבר הוא".

אם כן, נראה לכאורה שדעת חכמים, וכן הסוגיות המוכיחות כמותם, עומדת בקושיה, והרי זה כשאלה שאין עליה תשובה בגמרא.

ונראה שיש להתבונן בהבנת עומק דעת חכמים, שמצד הסברא טעמם קשה! כיצד ניתן לומר שעדים זוממין ממונא, אם במציאות הבעלים לא הפסיד כלום, והמעשה שלהם לא פעל כל נזק במציאות עצמה!?

וכן הקשה כאן הפני יהושע:

והיאך אפשר לומר דרבנן סברי דאפילו בכה"ג שהממון ביד בעלים הוי ממון ולא קנס, ועוד הא תנן בס"פ אלו נערוות (דף מ"א ע"ב) זה הכלל כל המשלם יותר ממה שהזיק אין משלם על פי עצמו וכ"ש הכא שלא הזיק כלל אלא ביקש להזיק?!

ובדברי ר' אלחנן וסרמן בקובץ ביאורים²¹:

בטעמא דרבנן דעדים זוממין ממונא לכאורה הוא תמוה מאד, דהרי כל המשלם יתר על מה שהזיק הוא קנס, ואין לך יתר על מה שהזיק מזה שלא הזיק כלל ומשלם!?

²⁰ תוספות מכות דף ד: ד"ה "סבר לה כר"ע דאמר עדים זוממין קנסא הוא"

²¹ קובץ ביאורים - מסכת מכות אות ח

מציע הפני יהושע תשובה :

מיהו אפשר דרבנן סברי דתשלומי עדים זוממין משום כפרה ומש"ה מחייבי רבנן על פי עצמו כדאשכחן נמי בשבועת הפקדון כשנשבע לשקר והודה מחייב קרן וחומש...

רוצה לומר, שאולי חכמים סוברים שתשלום עדים זוממין הוא משום כפרה, ולכן מחייבים חכמים על פי עצמו. לעניות דעתנו קשה לומר כן, שהרי הגמרא בב"ק הני"ל נקטה בלשון "עדים זוממין ממונא"²².

ובקובץ ביאורים שם אומר :

אבל בעדים זוממין ליכא מעשה מחייב כלל, אלא חיוב הקנו להם מן השמים, **דהחיוב שחל על הנידון ע"י הגמר דין מתגלגל על העדים, והם כמו יורשים את החיוב של הנידון...** וחיובא דכאשר זמם לעשות לאחיו הוא דהחיוב שנגמר על אחיו נופל על העדים, וכיון דעל אחיו היה חיוב ממון ולא קנס, ממילא גם בהעדים הוא חיוב ממון. ואפשר דאפילו חייבו הנידון בקנס, מ"מ כיון דע"י גמר דין נעשה ממון משום הכי הוי אצלם ממון.

אומר ר' אלחנן וסרמן, שחיוב "כאשר זמם" אינו חיוב חדש, אלא כעין ירושת החיוב של הנידון. כיון שעל הנידון החיוב היה ממון ולא קנס, על כן גם אצלם אנחנו מגדירים את החיוב כממון.

ומעיר בסוף דבריו, שיתכן שגם אם המדובר היה בעדות וחיוב על קנס, לאחר גמר דין החיוב כבר הפך לממון, ולכן כאשר מעבירים את החיוב לעדים מדין "כאשר זמם", זהו כבר חיוב ממוני ולא קנס²³.

מודה בקנס פטור ומודה בממון חייב – סברא או גזירת הכתוב

ועדיין יש להבין את הדברים. אם ביארנו באופן עקרוני שממון הוא כפיצוי על חוסר כלשהו, וקנס הוא כעונש וחינוך וכד', הרי שעדיין לא מובן, מדוע כאן ישלמו על פי עצמן?

בסברא פשוטה היינו אומרים שהטעם לכך שמודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור הוא בבחינת "מודה ועוזב ירוחם". טעם זה נכון בקנס, אך לא בממון – שעל הפיצוי לחברו אי אפשר לוותר גם כשהאדם מודה בחטאו.

²² ומציע שם פירוש נוסף, לומר שמדובר במקרה שהבעלים כבר שילם, ואין בממון "כאשר זמם ולא כאשר עשה", ועל כן כאשר זמם שם נחשב כממון ולא כקנס. וראינו לעיל בדברי הריטב"א שאמר שמכך שחייבים לשלם גם כשלא הוציאו ממון מהבעלים, מוכח שאין זה ממון אלא קנס.

²³ וכן עיין בדבריו בקובץ שעורים ח"א - מסכת כתובות דף לב. אותיות (קז) ו-(קח)

לפי סברא זו, גם לאחר ביאור הקובץ ביאורים - עדיין לא יהיה מובן מדוע עדים זוממין ישלמו על פי עצמן?

אין כאן אדם שצריך לפצות אותו. גם אם מבחינה 'טכנית', כביכול, אני מגדיר את התשלום כממון, הרי שלא מובן מדוע לא יהיה דומה יותר לדין של מודה בקנס פטור!?

ונראה שאכן אין זה טעם הפטור.

כפי שהזכרנו בהערה בראשית הדברים, רש"י אצלנו מפנה למקור לכך שמודה בקנס פטור, לסוגיה במסכת בבא קמא²⁴:

דאמר רבא בר אהילאי: מאי טעמא דרב, דאמר מודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור? דכתיב: אם המצא תמצא, אם המצא בעדים תמצא בדיינים, פרט למרשיע את עצמו. ולמ"ד תרוייהו בטוען טענת גנב, דהאי אם המצא תמצא מפיק ליה לגנב עצמו, מרשיע עצמו מנלן? מאשר ירשיעון אלהים, ולא המרשיע את עצמו.

הגמרא לומדת בגזירת הכתוב בשני לימודים, ב"אם המצא בעדים, תמצא בדיינים, פרט למרשיע את עצמו", ומ"אשר ירשיעון אלהים - ולא המרשיע את עצמו"²⁵.

על פי הכלל ש"יש משמעות לדרך הלימוד" רצינו לומר, שדברים הנלמדים בגזירת הכתוב, מתייחסים לעצם הדבר, ולא לסברות שונות מצד המציאות²⁶.

דרך
הלימוד

נראה שגם כאן, משמעות הלימוד שמודה בקנס פטור **בגזירת הכתוב** דוקא, בא לומר - שקנס זהו דבר שאדם לא יכול לחייב את עצמו. רק הדיינים הם אלו שיכולים להחיל דיני קנסות על אדם. זהו דין חדש, מכח התורה²⁷, שיכול לחול רק על ידי עדים ודיינים, ולא על ידי הודאת בעל דין.

הודאת בעל דין מועילה רק בדין של "ממון", בו החיוב חל מכח המציאות עצמה ולא מהופעת דין תורה מחודש. אדם שגזל חפץ, צריך להשיבו לבעלים מצד עצם המציאות שחפץ של חברו התחסר על ידו. על כן, כשהוא מודה בדבר, ודאי שיתחייב.

בדין של "ממון" אנחנו לא יוצרים חיוב חדש, אלא רק מגלים את החיוב שקיים כבר מכח המציאות עצמה. בדין של "קנס", אנחנו נדרשים ליצור חיוב חדש מכח התורה, ולכן - מלמדת גזירת הכתוב - הדבר צריך להיות דוקא על ידי הדיינים, ולא בהודאת עצמו.

²⁴ דף טו:

²⁵ ודנו האחרונים בשני הלימודים, ורצו לומר שהלימוד של "אשר ירשיעון אלהים ולא המרשיע את עצמו" - בא לומר שאין לי יכולת לחייבו כשמרשיע את עצמו, אלא רק על ידי דיינים, אך כאן משמע שאם אח"כ יבואו עדים וירשיעו אותו - הרי שכן יתחייב על ידיהם, ואילו הלימוד של "אם המצא בעדים תמצא בדיינים - פרט למרשיע את עצמו" - בא לומר שהודאתו לפני שבאו עדים פוטרת אותו מעונש גם אם אח"כ יבואו עדים. ועיין ב"שרידי אש" על מסכת בבא קמא סימן י"ט וכן בסימן כ' שם, וכן בשערי יושר שער ז פרק יט.

ויתכן שהדברים רמוזים בהבדל הלשון "פרט למרשיע עצמו", מול "ולא המרשיע את עצמו". ואכמ"ל.
²⁶ עיין מה שביארנו בשיעור "עדות שאי אתה יכול להזימה", שלמ"ד שעדות שאי אתה יכול להזימה אינה עדות מגזירת הכתוב, אין זו סברא מצד שאנו רוצים למנוע חשש של שקר וכד', אלא שדין זה מתייחס לעצם הגדרת העדות. אם זהו רק חשש שקר, ישנם מצבים שבהם לא נחשוש, כדעת סומכוס המובאת שם לגבי מקרה שהנידון עצמו הודה שגנב על פי שני עדים ואח"כ הם באו להעיד. גזירת הכתוב שם מלמדת שעצם קיום ותוקף העדות תלוי בכך שאפשר להזימה, כמידה המתבררת בהפכה, ע"ש.

²⁷ נראה שהדברים קשורים גם להלכה שדיני קנסות צריכים דיינים מומחין, ואין דנים אותם בבבל וכו'.

“אותה המחשבה יהפוך עליו”

ומכאן נחזור להתבונן בעומק דברי הקובץ ביאורים, ונקדים בדברי המהר"ל בעניין “כאשר זמם” של עדים זוממין.

אומר המהר"ל²⁸:

אבל עיקר הטעם הוא ענין נפלא, יש לך להבין ממלת “כאשר זמם” בעצמו, דהמחשבה שהוא חשב לעשות לאחר - יהפך עליו, וחייב מיתה, כי מה שרצה לעשות לאחר - אותה המחשבה יהפוך עליו. ולאפוקי אם כבר הרגו, שאותה המחשבה לא יתכן להפוך עליו, אחר שכבר נעשה. וזה טעם הדבר, כי לעולם תמצא כי המחשבה מתהפך על המחשב רע - אם חשב שלא כדן. ואמר הכתוב גבי המן (אסתר ט, כה) “שוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים על ראשו ותלו אותו ואת בניו על העץ”. תלה הכתוב הדבר לפי שהוא חשב לרע על היהודים שלא כדן - אותה המחשבה תבא עליו. לפי שכאשר יחשוב לעשות רע, והוא שלא כדן, הוא עושה רושם בעצמו. משל לספינה שעל הים, והיא רצה בכח נגד [הספינה] השנית שכנגדה לטובעה, אם אותה חזקה, הרי היא טובעת את עצמה מכח אותה מכה שהיא מכה באחר. ולפיכך המחשבה שהוא רוצה לעשות שלא כדן - מתהפך עליו. וזה ענין נפלא למבין. לכך אמר כאן “כאשר זמם”, ולא נגמרה המחשבה, ראוי שתהפך המחשבה עליו, שכן המדה נותן: וזהו מה שרמזו חכמים (שבת צז). ‘כל החושד בכשרים לוקה בגופו’. פירוש, אחר שהוא חושד שלא כדן, וחושב עליו מחשבה שלא כדן, הנה המחשבה תהפך עליו בגופו להיות נלקה באותה המחשבה. וכן לענין קללה אמרו (סנהדרין ריש מט). ‘לעולם תהא מן לוטא ולא תהא מן לייטא’. פירוש, שיותר טוב להיות מקולל, מאשר יהיה מקלל אחרים. כי המקולל, בעבור כי שלא כדן [המקלל] עושה, אין הקללה תבא עליו. אבל המקלל שלא כדן, הרי אותה קללה בעצמה תחזור ותבא עליו כאשר אמרתי, כי ראוי להיות נהפך עליו. והוא דומה לאדם שזרק אבן בדבר קשה, ואין נכנס בו אותו אבן - שב עליו. וכן אם אדם רוצה להביא דבר על אחר, ומפני שהוא שלא כדן, מתהפך עליו. אבל אם נגמר המעשה, שוב אין לומר כי אותו מעשה יתהפך עליו, שהרי אדרבה, נגמר המעשה, ואיך יתהפך עליו. והכל ברמז זה במה שאמרו חכמים (מכות ה ע"ב) ‘כאשר זמם ולא כאשר עשה’, כי כאשר זמם, אותה המחשבה שהיה רוצה לעשות - נהפך עליו. אבל ‘לא כאשר עשה’, דלא שייך בו זה. ודבר זה אמת למבין:

המהר"ל מתייחס לדן מופלא המוזכר בעדים זוממין, והוא – “כאשר זמם – ולא כאשר עשה”, שלכאורה זוהי תימה! בהבנה פשוטה היינו אומרים שכאשר כבר ביצעו

²⁸ ספר גור אריה על דברים פרק יט פסוק יט, ועיין עוד באריכות בדבריו בבאר הגולה בבאר השני.

את גמר הדין על פי העדים – יותר ראוי להענישם ולעשות להם כאשר זממו, מאשר במקרה שהיה רק גמר דין על פיהם, וטרם הענשנו את הנידון?!

מבאר המהר"ל כאן יסוד עמוק, שמשמעות עונש "כאשר זמם" היא שאותה המחשבה שהם חשבו, שכבר קבלה קיום בגמר הדין, היא עצמה חוזרת ומתהפכת על ראשם.

המהר"ל מביא בדבריו כמה משלים לעניין זה. כעין אבן שאדם זורק על קיר קשה - אותו כח שהאדם הפעיל בזריקת האבן גורם לאבן לחזור מהקיר ולשוב עליו. כך ספינה קטנה שמתנגשת בכח בספינה גדולה - אותו כח שהפעילה הספינה הקטנה בהתנגשות, הוא זה שיגרום לה עצמה לטבוע.

הדבר נכון רק כאשר הכח שהופעל לא הצליח להשלים את מגמתו. אם האבן נזרקה על דיונה של חול - היא תבלע בתוכה מכח הזריקה, וכך אם ספינה גדולה תתנגש בספינה קטנה - היא תשבור ותטביע אותה.

לפי יסוד זה ביאר המהר"ל את דין החושד בכשרים לוקה בגופו. דוקא משום שחשד בכשרים ואין לחשד על מה לחול - הוא חוזר לאדם עצמו וגורם לו ללקות בגופו ח"ו. כך גם במקלל **שלא כדין**, שאותה הקללה "תחזור ותבוא עליו".

כאשר כבר הענישו את הנידון, כח העדות פעל ונגמר, ואין עושים בהם כאשר זמם. כמוכן שאין הכוונה שהם נקיים מעונש. יש דין ויש דיין, והקב"ה יפרע ממי שמעיד עדות שקר ופוגע בחברו. אך עונש "כאשר זמם" על ידי בית דין - אין כאן.

משמעות עונש "כאשר זמם" לפי המהר"ל, שהעדים עצמם יצרו כח של מחשבה שקיבל קיום ותוקף בגמר דין, וכח זה צריך לפעול במציאות. מכיון שאין הוא יכול לחול על הנידון, שהתברר כחף מפשע, אותו כח עצמו שב על ראש העדים בממון, מלקות או מיתה, על פי עדותם. והדברים כבר רמוזים במילים "**כאשר זמם**" בעצמן, כדברי המהר"ל.

נראה שהדברים נותנים טעם נפלא בדברי הרב אלחנן וסרמן. ראינו לעיל בדבריו, שהגדיר את החיוב של עדים זוממין כ"ירושה" של חיוב הנידון. ואמר שנראה שאפילו אם חייבו את הנידון בקנס, אצלם כבר החיוב שלאחר גמר דין נחשב לממון.

הגדרנו לעיל שדין מודה בקנס פטור שייך דוקא בקנס ולא בממון, משום שבקנס יש צורך ביצירת חיוב תורה חדש - וזה רק על ידי הדיינים, ואילו בממון כבר יש חיוב שקיים במציאות, ומכוחו הוא מתחייב, ולא מכח הדיינים.

לאור דברי המהר"ל, שהמחשבה שיצרו העדים – היא בעצמה מתהפכת וחוזרת על ראשם, נראה לומר שזה **כחיוב ממון**, אף על פי שלא נעשה מעשה, ושהממון ביד הבעלים, משום שהחיוב מונח כבר **במציאות עצמה**, ואין זה כיצירה של חיוב חדש. על כן, סוברים חכמים, שמשלמין על פי עצמם, וזה כממון ולא כקנס.

זהו יסוד עמוק, שאין דרך הגמרא לאומרו, על כן הדברים רמוזים בדעת חכמים, שתיקה העומדת אל מול שאלה שאין עליה תשובה.

